

Značaj toničke nepokretnosti kod krivičnog dela silovanja

Sofija Stojanović^a

Rad se bavi pitanjem značaja koji krivičnopravna teorija i praksa pridaju otporu žrtve u slučajevima silovanja i opravdanošću insistiranja na otporu kao jedinom ili ključnom dokazu postojanja prinude. Sudska praksa i pravna teorija XX veka insistirale su na neophodnosti postojanja otpora u slučajevima silovanja, izjednačavajući postojanje otpora sa postojanjem prinude. Ovakav zahtev temelji se na rasprostranjenom uverenju da će, suočena sa napadom, fizičkim ili seksualnim, žrtva nastojati da izbegne napad ili se istom suprotstavi. Početkom XXI veka, u praksi i teoriji dolazi do slabljenja kriterijuma koje otpor žrtve mora ispuniti da bi se smatralo da je izrazila protivljenje činu obljube. Ipak, otpor slabijeg intenziteta ili odsustvo istog uslovljavaju se postojanjem subjektivnih i objektivnih faktora koji opravdavaju pretpostavljenu racionalnu odluku žrtve da se suzdrži od pružanja otpora ili pruži otpor slabijeg intenziteta. Brojna istraživanja u oblasti biologije i psihologije pokazuju da u slučaju opasnosti ili suočenosti sa napadom, ljudi, baš kao i ostale životinje, mogu reagovati aktivno – bežanjem ili suprotstavljanjem – ili pasivno – toničnom nepokretnošću. Kod ljudi, do toničke nepokretnosti najčešće dolazi kod žrtava silovanja. Naime, istraživanja pokazuju da pasivna reakcija ne predstavlja izuzetak od pravila da žrtve silovanja pružaju otpor, već je, naprotiv, jako učestao način reagovanja. U ovom radu, biće reči o implikacijama saznanja o toničkoj nepokretnosti za sagledavanje krivičnog dela silovanja, a naročito u pogledu opravdanosti insistiranja na ispoljavanju aktivnog otpora od strane žrtava krivičnog dela silovanja; posmatranja prestanka pružanja otpora kao naknadnog saglašavanja sa obljubom i pasivne reakcije žrtve kao indicije o postojanju prinude.

KLJUČNE REČI: tonička nepokretnost, silovanje, otpor, odbrambena kaskada

^a Doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu. E-mail: sofijaostojanovic@gmail.com

Uvod

Krivičnopravna teorija i praksa postepeno napuštaju shvatanje o neophodnosti pružanja otpora određenog intenziteta i trajanja prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja. Deo autora i dalje smatra da je otpor uslov bez koga ne može postojati prinuda, a samu prinudu, kao element krivičnog dela silovanja, određuje kao onu koja je dovoljna da slomi ozbiljan, čvrst i trajan otpor žrtve. Sa druge strane, pojedini autori naglašavaju da pružanje otpora može biti krajnje opasno za žrtvu, kao i da njen otpor može biti slomljen u toj meri da odustane od daljeg opiranja i povinuje se izvršiocu. Sličan put postepeno prelazi i sudska praksa. Na kraju XX veka, Vrhovni sud insistirao je na postojanju otpora kao dokazu postojanja prinude, da bi početkom XXI veka napustio to stanovište, nalažući da se otpor ceni prema okolnostima koje karakterišu svaki pojedinačni slučaj.

Čak i kada se ne posmatra kao uslov bez koga nema krivičnog dela silovanja, otpor predstavlja značajan dokaz postojanja prinude. U slučaju njegovog izostanka, jako je teško dokazati primenu prinude, što dovodi do toga da u nekim slučajevima nepostojanje otpora vodi zaključku o nepostojanju dela usled nedostatka dokaza o prinudi kao jednoj od radnji izvršenja ovog dela.

Biološka i psihološka istraživanja koja izučavaju načine reagovanja na traumu pokazuju da u velikom broju slučajeva, delujući na podsvesnom nivou, organizmi nesvesno biraju pasivan odgovor u vidu toničke nepokretnosti pri susretu sa opasnošću ili napadom, dovodeći u pitanje opravdanost zahteva za pružanjem otpora koji deo teorije i prakse postavlja pred žrtvu. Sa druge strane, ovo saznanje pokazuje i nerazumevanje pasivnosti žrtve. Naime, pravna teorija i praksa pasivnu reakciju žrtve uglavnom tumače kao svesnu i proračunatu odluku žrtve da se ne opire izvršenju dela jer nema izgleda da će joj neko pružiti pomoć, a kako bi izbegla dodatne povrede i patnje. Istraživanja, međutim, pokazuju da je pasivno držanje žrtve u vidu toničke nepokretnosti automatska reakcija, nezavisna od volje i kontrole žrtve i da se kao takva ne može smatrati racionalnim izborom žrtve, a još manje tumačiti kao saglašavanje sa obljubom. Pored navedenog, ova istraživanja ukazuju na to da je pasivni odgovor na opasnost u vidu toničke nepokretnosti reakcija kojoj neminovno prethodi nadražaj u vidu opasnosti ili napada i, samim tim, indicija o postojanju prinude.

U radu će biti predstavljen značaj koji krivičnopravna teorija i praksa daju otporu kod krivičnog dela silovanja, pojam i karakteristike toničke nepokretnosti, kao automatskog, nevoljnog odgovora organizma na opasnost, kroz najnovija istraživanja o ovom fenomenu, dok će u zaključnim razmatranjima biti predložen

značaj rezultata ovih istraživanja za sagledavanje značaja otpora kod krivičnog dela silovanja. Posebna pažnja biće posvećena opravdanosti insistiranja na otporu žrtava, posmatranju prestanka pružanja otpora kao naknadno izražene saglasnosti sa činom obljube i toničkoj nepokretnosti kao indiciji postojanja otpora.

Značaj otpora kod krivičnog dela silovanja

Krivični zakonik Republike Srbije (Krivični zakonik, 2005) inkriminiše krivično delo silovanje u glavi osamnaest, (član 178) određujući ga kao dvoaktno, nepravo složeno krivično delo koje obuhvata upotrebu prinude (predviđene kao posebno krivično delo u članu 135 Krivičnog zakonika) i vršenje obljube ili sa njom izjednačenog čina, koji predstavljaju dopušteno ljudsko ponašanje (Mrvić Petrović, 2016, str. 128-130). Ovde nije reč o prostom zbiru ovih akata, već između njih mora postojati funkcionalna povezanost, čime jedna drugoj daju novi kvalitet. Obljuba ili drugi sa njom izjednačen čin vrši se korišćenjem prinude. Dakle između prinude i obljube objektivno mora postojati uzročna veza, a subjektivno ciljna usmerenost (Stojanović, 2016).

Iako se pojam silovanja može smatrati opštepoznatim i jasno određenim, u praksi i teoriji javljaju se određena neslaganja kako u pogledu pojmovnog određenja ovog dela de lege ferenda, tako i u pogledu značaja ponašanja žrtve od čijeg odbijanja ili prihvatanja da učestvuje u seksualnom činu zavisi postojanje krivičnog dela (Stojanović, 2016). U ranijoj sudskoj praksi otporu je pripisivan kvalitet uslova bez koga nema krivičnog dela silovanja. U tom smislu, Okružni sud u Nišu u presudi iz 1971. godine navodi da nema krivičnog dela silovanja s obzirom na to da žrtva prilikom obljube nije zadobila, niti nanela optuženom nikakve povrede, niti je vikala ili dozivala u pomoć. Sud dalje ističe da je žrtva možda davala samo prividan otpor „uobičajen kod svih žena“ prilikom obljube (K.117/70). Ovako izričit stav sudova u pogledu ispoljavanja otpora kod krivičnog dela silovanja zadržao se do kraja XX veka. Vrhovni sud Srbije 1999. godine potvrdio je da je pitanje otpora činjenica od koje zavisi postojanje prinude, pri čemu otpor mora biti izraz čvrste odluke i volje da se ne pristane na obljubu, te da mora biti trajan (Kž. 690/99).

Pitanje postojanja i prirode otpora pasivnog subjekta kod krivičnog dela silovanja postavlja se jer se otpor shvata kao sredstvo za dokazivanje postojanja prinude. Iako prihvatljiv kao dokaz o primeni prinude, insistiranjem na postojanju otpora, tj. nepostojanju dela usled nepostojanja otpora, otpor je doveden u rang konstitutivnog elementa krivičnog dela silovanja. U ovom smislu ilustrativna je

presuda Višeg suda u Nišu u čijem se obrazloženju navodi da sledeći akti izvršioca ne predstavljaju prinudu: „...uhvatio za desno rame, te nasilno ugurao najpre sa terase u svoju porodičnu kuću, a potom u sobu i gurnuo je na krevet, držeći je, dok je bila u ležećem položaju, jednom rukom za njene ruke...“. Sud dalje navodi da nema krivičnog dela silovanja „tim pre što je maloletna oštećena u iskazu potvrdila da nije pružala otpor, navodeći da je samo plakala i bila uplašena...“ (K. 113/16). Obrazloženjem navedene presude, sud pokazuje da akte izvršioca ne smatra prinudom, iako ih je opisao kao nasilne, s obzirom na to da nisu naišli na aktivan otpor. Iz ovakvog stava suda proizilazi i zaključak suda da u konkretnom slučaju nije izvršeno krivično delo silovanje usled nepostojanja prinude.

U prvim decenijama XXI veka primećuje se postepeno ublažavanje kriterijuma za ocenu postojanja otpora. Vrhovni sud već 2005. godine zauzima stav da je za postojanje dela dovoljno da žrtva pruži otpor koji je u granicama njenih mogućnosti i u skladu sa karakteristikama njene ličnosti (Kž. I 880/2005). Vrhovni sud je ovaj stav potvrdio presudom iz 2007. godine navodeći da je otpor individualan i da zavisi od različitih faktora, ali da u svakom slučaju treba da se kreće u granicama fizičke snage žrtve i njenih konkretnih mogućnosti za odbranu (Kž. I 705/07). Deo novije sudske prakse i teorije u saglasnosti je sa ovim stavom i smatra da pitanje otpora – njegovo postojanje, ozbiljnost i trajnost – treba posmatrati fleksibilnije i ceniti prema okolnostima konkretnog slučaja u zavisnosti od ličnih svojstava izvršioca i žrtve (uzrast, fizička i psihička konstitucija, zdravstveno stanje), mesta (otvoren ili zatvoren prostor, usamljeno mesto, šuma), načina izvršenja (korišćenje oružja ili oruđa), vremena, kao i drugih okolnosti izvršenja krivičnog dela (agresivnost izvršioca, broj izvršilaca i pomagača, izgledi za pružanje pomoći pri odbrani od strane trećeg lica i slično) (Mrvić Petrović, 2016, str. 128-130).

Pored shvatanja da intenzitet pruženog otpora zavisi od brojnih unutrašnjih i spoljnih faktora, pojedini teoretičari primećuju i da aktivan fizički otpor pri silovanju u brojnim slučajevima može biti bezizgledan ili krajnje opasan, te da u takvim situacijama otpor ostaje u sferi psihičkog protivljenja i pasivnog trpljenja kada žrtva uvidi da ne može da spreči silovanje (Mrvić Petrović, 2016, str. 130-131). U skladu sa ovim shvatanjem, u sudskoj praksi se u pojedinim slučajevima uzimalo da silovanje postoji i onda kada nije postojao nikakav fizički otpor, a kada su postojali opravdani razlozi zbog kojih žrtva nije pružala otpor ili je pružala otpor slabijeg intenziteta (Babić, Marković, 2018, str. 119; Lazarević, 2006, str. 509, Stojanović, 2007, str. 437-438). U tom smislu, posebno je značajna presuda najvišeg nacionalnog suda iz 2014. godine, koja predstavlja korak ka ublažavanju zahteva za pružanjem otpora od strane žrtve prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja. Sud je zauzeo stav da žrtva treba da izrazi svoje protivljenje silovanju, ali da to ne znači

da se „protivljenje uvek mora manifestovati u davanju fizičkog otpora određenog intenziteta, pogotovo ne u davanju fizičkog otpora u toku trajanja obljube“. Sud dalje navodi da žrtva može „iz raznih razloga prestati sa davanjem otpora, a da to ipak ne znači njeno naknadno saglašavanje, tj. pristanak“ (Kž. 116/2014). Ovom presudom najviši nacionalni sud (tada Vrhovni kasacioni sud) značajno se udaljava od stava da otpor žrtve mora trajati od trenutka kada je izvršilac započeo sa primenom prinude do trenutka kada je delo svršeno. Ovakvo shvatanje predstavlja značajan iskorak u odnosu na ranije zastupano stanovište.

Ipak, i pored tendencije postepenog ublažavanja kriterijuma za ocenu postojanja otpora, pojedini sudovi i dalje ostaju pri stavu da samo ona sila kojom je savladan ozbiljan, čvrst i trajan otpor žrtve može biti element krivičnog dela silovanja. Na primer, Apelacioni sud u Beogradu u presudi iz 2010. godine konstatuje da silovanje, kao prinudna obljava, „pretpostavlja pružanje otpora od strane pasivnog subjekta i takav intenzitet prinude kojim se može savladati otpor“. U svojoj odluci, Apelacioni sud u Beogradu ne samo da insistira na postojanju otpora, već naglašava da on mora trajati od momenta kada je upotrebljena prinuda, pa do momenta kada je ovo delo svršeno (Kž. 350/2010). Sličan stav iznet je i u presudi Apelacionog suda u Beogradu iz 2012. godine kojim se potvrđuje ispravnost stanovišta Višeg suda u Beogradu, iznetog u presudi iz 2011. godine, da otpor „mora biti stvaran, ozbiljan i trajan“ i postojati od trenutka „kada je upotrebljena prinuda ili pretnja u cilju obljube, pa do momenta kada je delo svršeno“ (Kž. I 469/12; K. 713/11).

Važno je pomenuti da je u praksi prisutno i uslovljavanje postojanja dela postojanjem prinude „dovoljne za slamanje otpora žrtve“. U pojedinim presudama može se naići na stav da prinuda kod krivičnog dela silovanja ne mora biti takvog intenziteta da ostavi fizičke tragove u vidu telesnih povreda na telu žrtve, ali mora biti takvog intenziteta da, i pored toga što ne ostavlja tragove na telu žrtve, ipak savladava njen otpor (Presuda Apelacionog suda u Nišu Kž. 2202/10). U ovom slučaju kvalitet prinude cenjen je prema kriterijumu podobnosti za savladavanje otpora žrtve. Sličan kriterijum naveden je i u novijoj presudi Višeg suda u Nišu u kojoj se navodi da su u konkretnom slučaju prisutni elementi bića krivičnog dela silovanja s obzirom na to da je intenzitet upotrebljene prinude bio takav da je bio podoban da slomi otpor žrtve (K. 76/20).

Analiza sudske prakse navodi na zaključak o postepenom ublažavanju imperativa za ispoljavanjem otpora određenih karakteristika od strane žrtava krivičnog dela silovanja. U XX veku sudovi su insistirali na ozbiljnom, stvarnom i trajnom otporu koji bi žrtva trebalo da ispoljava od početka primene prinude do

trenutka kada je delo svršeno. Na ovaj način, sudska praksa je otpor po značaju izjednačila sa elementima bića krivičnog dela silovanja. Pojedini sudovi ostaju pri ovakvom tumačenju i na početku XXI veka. Sa druge strane, deo sudske prakse i pravna teorija, udaljavaju se od zahteva za „univerzalnim“ intenzitetom, načinom ispoljavanja i trajanjem otpora, uvažavajući različite okolnosti svakog pojedinačnog slučaja. Odsustvo otpora ili otpor slabijeg intenziteta opravdava se neefikasnošću pružanja otpora u pojedinim slučajevima ili doprinošenju opasnoj situaciji pruženim otporom. Na ovaj način, pasivno držanje žrtve tumači se kao voljna i proračunata odluka dopustiva u pojedinim situacijama koje karakterišu određene ranije navedene osobine žrtve, izvršioca i konkretnog dela.

Očekivanje otpora od strane žrtve krivičnog dela silovanja, kao i tumačenje nepružanja otpora kao svesne odluke žrtve, temelje se na rasprostranjenom shvatanju o postojanju dihotomnog odgovora na opasnost, takozvane „bori se ili beži“ (engl. fight or flight) reakcije, dok se pasivnost žrtve uzima kao izuzetak. Novija biološka i psihološka istraživanja, međutim, pokazuju da pasivna reakcija predstavlja učestao način reagovanja organizma na opasnost. Rezultati ovih istraživanja ukazuju na to da značaj koji pravna nauka pridaje otporu kao aktivnoj reakciji žrtve na prinudu prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja nije samo neutemeljen u zakonskom opisu ovog dela, što Vrhovni sud naglašava u presudi donetoj 2022. godine, navodeći da krivično delo silovanje ne podrazumeva „pružanje otpora i njegovo savladavanje kao elemente krivičnog dela“ (Kzz. 471/2022), već nije u saglasnosti ni sa savremenim saznanjima drugih nauka.

Tonička nepokretnost – evoluirana odbrana od napadača

Hipoteza o dihotomnoj reakciji na opasnost prvi put je predstavljena od strane američkog psihologa Kenona (1915) u delu „Telesne promene prilikom bola, gladi, straha i besa“. Kenon je istakao da je osećanje straha pri susretu sa opasnošću povezano sa instinktom za bežanje (flight), a osećanje ljutnje sa instinktom za borbu ili napad (fight). Već 1920. godine britanski lekar i antropolog Rivers (1920) je, radeći sa vojnicima koji su pretrpeli ratnu neurozu (engl. shell shock),¹ primetio da čovek usled opasnosti može ispoljiti i drugačije instinktivne reakcije. U tom smislu pored bega i agresije naveo je i manipulativnu aktivnost, nepokretnost i kolaps. Britanski psiholog Grej 1987. godine prvi je sistematizovao reakcije preplašenih životinja u poznatu formulu 3F – fight, flight or freeze, dodajući

¹ Ratna neuroza ili šok od granate (engl. shell shock) je termin korišćen u vreme i neposredno posle Prvog svetskog rata pri opisivanju stanja koje savremena nauka naziva posttraumatskim stresnim poremećajem. (prim. aut.)

ranije navedenim dvema treću reakciju – zaleđenost (engl. freeze).² Zaključio je da ljudi reaguju na isti način, potvrđujući Darvinovo (1898) zapažanje da ljudi i životinje ispoljavaju bitno slične reakcije na nadražaje i da su ove reakcije adaptivne i pogodne za organizam.

Novija istraživanja potvrđuju da su i ljudi, poput ostalih životinja, tokom evolucije razvili kontinuum odbrambenih ponašanja koji se automatski aktivira pri susretu sa opasnošću. Ovaj kontinuum naziva se odbrambenom kaskadom (engl. defense cascade). Nadražaj predstavlja prvi korak u aktiviranju odbrambene kaskade. U nekim slučajevim nadražaj (napad, pretnja, opasnost) vodi direktno reakciji u vidu borbe ili bežanja, dok češće dolazi do zaleđenosti, koja predstavlja nagon za borbom ili bežanjem stavljen „na čekanje“. Zaleđenost predstavlja prolazno stanje koje se javlja na samom početku susreta sa pretnjom. Odlikuje se povećanim tenacitetom pažnje, usredsređenošću na izvor pretnje, aktiviranim, napetim telom pripremljenim za reakciju i traje samo par sekundi. Zaleđenost uglavnom biva zamenjena pokušajem aktivnog odgovora na nadražaj – borbom ili bekstvom. U slučaju neuspeha aktivnog odgovora, organizam pribegava toničkoj nepokretnosti kao poslednjem sredstvu odbrane od neizbežnog napada. U pojedinim slučajevima, nadražaj može voditi direktno toničkoj nepokretnosti. (Kozłowska i sar., 2015).

Tonička nepokretnost predstavlja nevoljnu, automatski aktiviranu reakciju koju karakterišu motorička inhibicija, hipertonija, nekontrolisano drhtanje poput tremora karakterističnog za Parkinsonovu bolest, analgezija (odsustvo bola bez gubitka svesti), katalepsija (voštana fleksibilnost), obamrlost udova, zatvorene oči ili fiksiranje nefokusiranog pogleda za jednu tačku i odsustvo vokalizacije (Kozłowska i sar., 2015; Marx i sar., 2008, prema Schiewe, 2019; Bados, Toribio, Garcia-Grau, 2008). U psihičkoj sferi, tonička nepokretnost odlikuje se osećajem zarobljenosti, nemogućnosti izlaska iz opasne situacije, beznadežnosti i disocijacijom (derealizacijom i depersonalizacijom) (Kozłowska i sar., 2015). Neki autori ovo stanje opisuju i kao stanje mentalne i fizičke paralisnosti usred straha (De la Torre Laso, 2023, prema Ostermann, Watson, 2024). Uprkos tome što onemogućava žrtvi da aktivno odgovori na opasnost, stanje toničke nepokretnosti ne izaziva gubitak svesti, niti negativno utiče na sećanje žrtava na napad ili opasnu situaciju (Marx i sar., 2008, prema Schiewe 2019). Štaviše, istraživači navode da žrtve obično zadržavaju vrlo živopisna sećanja na događaj (Kozłowska i sar., 2015).

² Autori, pretežno u oblasti psihologije, upotrebljavaju termin zaleđenost (engl. freeze) kada pišu o toničkoj nepokretnosti, što se može zaključiti na osnovu karakteristika toničke nepokretnosti koje pripisuju zaleđenosti. U biološkoj i medicinskoj literaturi, pravi se razlika između zaleđenosti i toničke nepokretnosti, o čemu će biti reči u radu. (prim. aut.)

Kod ljudi, tonička nepokretnost može nastupiti kao sekundarna reakcija u situaciji kada ni bekstvo, ni borba nisu mogući ili su pokušaji istih ostali bez uspeha. Kod nekih, međutim, tonička nepokretnost može biti i prioritetan način reagovanja na nadražaj. Ovo prvenstvo u reagovanju mogu uzrokovati ranija traumatična iskustva ili druge subjektivne karakteristike žrtve (Kozłowska i sar., 2015). Istraživanja su pokazala da je tonička nepokretnost rezultat evolutivnog prilagođavanja sa brojnim koristima za žrtvu (Marx i sar., 2008, prema Schiewe 2019), poput manjeg intenziteta pretrpljenog nasilja, smanjene brutalnosti napadača i smanjenog rizika od fizičkih povreda (De Heer, Jones, 2017, prema Ostermann, Watson, 2024; Bovin i sar., 2014 prema Friedman TeBockhorst, O'Halloran, Nyline, 2015).

Istraživanja posvećena načinima reagovanja žrtava na traumu ukazuju na to da je pasivna reakcija na traumu u vidu toničke nepokretnosti automatski, nevoljni vid reakcije na nadražaj koji se može ispoljiti kao primarna ili sekundarna reakcije žrtve u zavisnosti od dejstva različitih endogenih i egzogenih faktora vezanih za žrtvu. Ovakav vid reakcije istraživači smatraju evoluiranom odbranom od napadača izrazito zaštitnog karaktera, koja, iako ostavlja žrtvu fizički pasivnom, ne utiče na njeno sećanje na traumatični događaj.

Tonička nepokretnost kod žrtava silovanja

Tonička nepokretnost u ranijoj literaturi označavana je terminom „paraliza uzrokovana silovanjem“ (engl. rape-induced paralysis) (Bovin i sar., 2014, prema Friedman TeBockhorst, O'Halloran, Nyline, 2015). Vezivanje toničke nepokretnosti za silovanje nije slučajno. Istraživanja pokazuju da je tonička nepokretnost značajno prisutnija kod žrtava seksualnog nasilja, nego kod drugih žrtava (Bados, Toribio, Garcia-Grau, 2008). Istraživanja pokazuju različitu učestalost ispoljavanja ovakve reakcije usled silovanja. Galijano i saradnici (1993, prema Möller, Söndergaard, Helström, 2017) sprovedi su istraživanje na uzorku od 35 žena koje su preživele silovanje koje je pokazalo da je 35% reagovalo na ovaj način. Istraživanje koje su sprovedi Fuse i saradnici (2007, prema Bados, Toribio, Garcia-Grau, 2008) na uzorku od 191 studentkinje koje su preživele seksualno nasilje, pokazalo je da je 41,7% ispoljilo značajnu nepokretnost, od kojih 10,4% ekstremnu nepokretnost. Istraživanje koje su sprovedi Hajt, Marks i Forsajt (2005, prema Möller, Söndergaard, Helström, 2017) na uzorku od 80 žena pokazuje da je više od polovine (52%) prilikom silovanja reagovalo toničkom nepokretnošću.

Istraživanje na ovu temu sprovedi su i bugarski stručnjaci dr Svetozar Vasilev i Valerij Ivanov, angažovani od strane podnosioca predstavke pred Evropskim su-

dom za ljudska prava u predmetu M. C. protiv Bugarske. Proučavajući sve slučajeve žrtava silovanja ženskog pola uzrasta od 14 do 20 godina koje su učestvovala u specijalizovanim programima lečenja namenjenim žrtvama silovanja, izdvojili su dvadeset pet slučajeva koji su bili slični slučaju podnositelja predstavke i zaključili da se čak 24 žrtve nisu žestoko opirale silovanju, već su reagovala pasivno (Presuda ESLJP, M. C. protiv Bugarske, od 4. decembra 2003).

Za razliku od navedenih ranijih istraživanja koja su proučavala pojavu toničke nepokretnosti kod žrtava silovanja sa značajnim vremenskim razmakom u odnosu na samo silovanje, najnovija istraživanja o ovom fenomenu sprovedena su u kratkom vremenskom periodu posle izvršenog dela što doprinosi njihovom kredibilitetu. Naime, u istraživanjima sprovedenim u Švedskoj 2017. godine (Möller, Söndergaard, Helström, 2017) i Nigeriji 2020. godine (Gbahabo, Duma, 2021) podaci su prikupljeni u kratkom vremenskom periodu nakon izvršenog silovanja, što je uticalo na to da žrtve učestvuju u istraživanju u vreme dok je sećanje na silovanje još uvek sveže i neizmenjeno.

Istraživanje sprovedeno 2017. godine u stokholmskoj klinici za žrtve silovanja nad uzorkom od 298 ispitanika u periodu od mesec dana posle preživljenog seksualnog nasilja, potvrđuje rezultate ranijih istraživanja o toničkoj nepokretnosti kod žrtava silovanja. Istraživanje je pokazalo je da je čak 69,8% ispoljilo značajnu nepokretnost, od kojih 47,7% ekstremnu nepokretnost. Rezultati su pokazali i da je tonička nepokretnost češća kod žrtava kod kojih je pre napada postojao posttraumatski stresni poremećaj ili su ranije doživele traum, kao i da je ova vrsta reakcije duplo češća kod žrtava koje su doživele teže napade, poput napada koji uključuju penetraciju ili primenu fizičkog nasilja. Istraživanje je pokazalo i da je rizik od razvijanja depresije i posttraumatskog stresnog poremećaja veći kod žrtava koje su ispoljile toničku nepokretnost (Möller, Söndergaard, Helström, 2017).

U istraživanju sprovedenom u Nigeriji, metodom dubinskog intervju sa žrtvama silovanja koje su ispoljile toničku nepokretnost pri napadu, učestvovalo je četrnaest ispitanika koji su preživeli silovanje u periodu od dvanaest nedelja pre samog intervju i koji nisu imali hronične duševne bolesti pre ili posle silovanja. Intervjui su potvrdili rezultate ranijih istraživanja o karakteristikama toničke nepokretnosti. Ispitanici su navodili brojne promene u fizičkim sposobnostima i osećajima poput nemogućnosti vokalizacije (*„mislila sam da vrištim, ali bila sam nečujna“*; *„nisam mogla da vičem ili dozivam upomoć“*), nemogućnost kretanja (*„želela sam da ustanem i pobegnem, ali noge su mi bile ukočene i teške, pa sam samo ležala tu“*; *„Postala sam kao klada, osećala sam se kao da mi je celo telo paralizovano. Nisam bila u stanju da se borim za svoj život, iako sam mogla.“*; *„Uko-*

čila sam se. Nisam mogla čak ni podići ruke da se svučem kada su to zahtevali od mene.“), analgeziju („Iako su me silovali, jedan za drugim, nisam ništa osećala.“; „Bila sam van sebe. Nisam osećala da je to moje telo, to što prolazi kroz te stvari.“), osećaj da snaga napušta telo („Kao da sam osetila da mi snaga odjednom napušta telo.“), ubrzano disanje i puls („Bila sam zadihana, srce mi je tuklo jako brzo.“) (Gbahabo, Duma, 2021).

Pored fizičkih karakteristika toničke ukočenosti, ovo istraživanje osvetlilo je i psihički aspekt ovog fenomena. Ispitanici su navodili da nisu bili u stanju da shvate šta im se dešava („*nisam shvatala šta mi je govorio i radio*“, „*nisam mogla da mislim*“, „*Mozak mi je stao ... otupela sam, nisam više mislila ni o čemu, mozak mi je stao, kao da mi je um otišao u raj ili pakao, kakogod, i ostavio me da ležim tu.*“). Ispitanici nisu razumeli zbog čega ne mogu da se odbrane („*Osećala sam se kao da sanjam. Verovala sam da je upotrebio nešto na meni da me onesposobi da se branim.*“) (Gbahabo, Duma, 2021). Izjave žrtava o psihičkom doživljaju toničke nepokretnosti dodatno osvetljavaju ovaj fenomen, pružajući uvid u subjektivni doživljaj žrtava silovanja.

Značaj toničke nepokretnosti u predmetima silovanja

Podaci o karakteristikama toničke nepokretnosti i njenoj učestalosti kod žrtava silovanja imaju potencijala da značajno utiču na sudsku praksu u predmetima silovanja. Tonička nepokretnost se značajno razlikuje od naučene bespomoćnosti. Dok naučena bespomoćnost demotiviše žrtvu da reaguje usled uverenja da je ishod situacije nemoguće kontrolisati (Maier, Seligman, 1976), ali je ne one-mogućava da reaguje, tonička nepokretnost predstavlja prirodnu, automatsku i nevoljnu reakciju organizma koju žrtva ne može kontrolisati. Kada govorimo o slučajevima silovanja najznačajnije karakteristike toničke nepokretnosti kao pasivne reakcije na nadražaj (u konkretnom slučaju prinudu), predstavljaju motorička inhibicija, hipertoničnost, katalepsija (voštana fleksibilnost), obamrlost udova, i odsustvo vokalizacije, isključujući mogućnost žrtve da pruži fizički otpor, verbalno iskaže neslaganje sa obljubom ili doziva u pomoć. S obzirom na navedeno, postavljanje zahteva za pružanjem aktivnog otpora u cilju dokazivanja postojanja prinude stavlja žrtvu i tužilaštvo pred nemoguć zadatak u slučajevima kada je žrtva ispoljila toničku nepokretnost kao odgovor na napad. Sa druge strane, uvažavanje toničke nepokretnosti kao normalnog i očekivanog biološkog odgovora na silovanje, ispoljenog od strane velikog broja žrtava, obesmišljava insistiranje na pružanju aktivnog otpora i tumačenje pasivnosti žrtve kao prećutnog pristanka na obljubu, prisutnog u delu teorije i prakse (Möller, Söndergaard, Helström,

2017). Posmatrana kroz prizmu bioloških istraživanja, tonička nepokretnost se nipošto ne bi mogla smatrati odsustvom otpora. Naprotiv, ona predstavlja pasivan vid otpora razvijen tokom evolucije u cilju smanjenja negativnog i destruktivnog uticaja napada na organizam žrtve. Odsustvo pokreta i vokalizacije štite žrtvu od prekomerne agresije napadača dok analgezija isključuje osećaj fizičkog bola koji napad izaziva. Važno je napomenuti i da istraživanja pokazuju da, i pored izmena u pogledu fizičkih sposobnosti i osećaja, tonička nepokretnost ne utiče na svest i pamćenje žrtve, pa sama činjenica da je ispoljila ovaj vid reakcije na nadražaj ne diskredituje iskaz žrtve o izvršenom delu.

Istraživanja pokazuju da tonička nepokretnost može predstavljati primarnu reakciju žrtve na nadražaj kada žrtva podleže ovom stanju, ne pokušavši pre toga da izbegne napad ili opasnost ili se od istih odbrani. Ovakav vid reakcije prioritetan je kod žrtava koje su imale prethodno traumatično iskustvo. Tonička nepokretnost, međutim, može se ispoljiti i kao sekundarna reakcija na traumu, kada organizmu (ne žrtvi!) postane jasno da je aktivna reakcija u vidu borbe ili izbegavanja opasnosti ili napada uzaludna i opasna po žrtvu. Razumevanje toničke nepokretnosti kao potencijalnog sekundarnog odgovora na nadražaj ima poseban značaj u slučajevima u kojima žrtve krivičnog dela silovanja prestanu sa pružanjem otpora u toku trajanja prinude, a pre trenutka kada je delo svršeno. Iako savremena sudska praksa pokazuje tendenciju napuštanja stava o neophodnosti „trajnog otpora“, ovaj stav je i dalje prisutan u praksi pojedinih sudova. Razumevanje toničke nepokretnosti kao sekundarne pasivne reakcije, ne ostavlja mesta tumačenju da je žrtva prestankom pružanja otpora izrazila pristanak na obljudu. Sa druge strane, deo teorije i prakse ne smatra postojanje otpora neophodnim. U tom smislu Stojanović (2007) navodi da se za postojanje sile kod drugih krivičnih dela koja se posredstvom iste vrše, ne zahteva postojanje otpora žrtve, te da nema opravdanja da se u tom smislu pravi izuzetak kod krivičnog dela silovanja. Ipak, naglašava da je sud dužan da sa posebnom pažnjom utvrdi da li je primenjena sila u slučajevima izostanka otpora. Zbog poteškoća u dokazivanju postojanja prinude u slučajevima kada žrtva nije ispoljila otpor, u pojedinim predmetima odluka o postojanju krivičnog dela zavisi upravo od postojanja otpora. Razumevanjem prirode i okolnosti koje uzrokuju reakciju u vidu toničke nepokretnosti, u ovakvim slučajevima, može biti olakšano dokazivanje postojanja prinude. Naime, razumevanjem suštine toničke nepokretnosti kao evoluiranog odbrambenog mehanizma čija je uloga da sačuva organizam od dodatne agresije, prisutnog kod ljudi kao i kod drugih životinja, tužilaštvo dobija nov način za dokazivanje postojanja prinude. Kao što je ranije u radu objašnjeno, kao stadijum u odbrambenoj kaskadi, reakcija u vidu toničke nepokretnosti može se aktivirati isključivo usled

postojanja nadražaja u vidu napada ili opasne situacije. Premeštena na teren seksualnog nasilja, tonička nepokretnost se može ispoljiti samo u slučajevima kada se obljuba odvija bez pristanka žrtve i kada okolnosti u kojima se odvija kod nje izazivaju strah visokog intenziteta. Neki autori smatraju da bi iz ovog razloga toničku nepokretnost trebalo tretirati kao dovoljan dokaz odsustva pristanka u slučajevima seksualnog nasilja (Marx i sar; 2008; Schiewe, 2019). Naime, ukoliko bi se veštačenjem utvrdilo postojanje toničke nepokretnosti kod žrtve silovanja, mogao bi se izvesti zaključak, ili makar indicija, o postojanju prinude koja je izazvala navedenu reakciju. Činjenica koja daje dodatni kredibilitet toničkoj nepokretnosti kao indiciji postojanja prinude je to da je ova vrsta odgovora na nadražaj u potpunosti nezavisna od volje žrtve.

S obzirom na to da procena reakcije žrtava i zaključak o mogućem ispoljavanju toničke nepokretnosti prevazilaze predmet proučavanja pravne nauke, slučajevi u kojima je žrtva ostala pasivna pri susretu sa prinudom mimo svoje volje, nesumnjivo zahtevaju uključivanje veštaka medicinske i/ili psihološke struke u postupak.

Pored potencijalnog „mikro“ uticaja na pojedinačne slučajeve krivičnog dela silovanja, razumevanje i prihvatanje toničke nepokretnosti od strane pravnih teoretičara i sudova, ima značajan potencijal da utiče na kažnjivost za silovanje i seksualne delikte na makro nivou, izuzimajući tako iz zone nekažnjivosti slučajeve silovanja u kojima je organizam žrtve dao prioritet pasivnoj reakciji na prinudu.

Zaključak

Silovanje se često opisuje kao jedna od najvećih trauma i najagresivnijih akata koje čovek može doživeti, ipak brojni su slučajevi izostanka otpora i pasivnog trpljenja obljube od strane žrtava. Tokom XX veka pravna teorija i praksa smatrale su nezamislivim slučaj silovanja prilikom koga je otpor izostao. Naime, insistiralo se na pružanju otpora određenog intenziteta i trajanja, polazeći od pretpostavke da je ženama svojstveno pružanje prividnog otpora obljubi. Insistiranjem na pružanju otpora određenih karakteristika, isti je uzdizan na nivo elementa bića krivičnog dela silovanja. Ovakva praksa ostavljala je van zone kažnjivosti one slučajeve u kojima otpor žrtve nije bio „ozbiljan, stvaran i trajan“. Početkom XXI veka dolazi do značajnog ublažavanja kriterijuma koje otpor žrtve silovanja mora ispuniti da bi se smatrao relevantnim, te se stvarnim otporom smatra onaj koji je u skladu sa mogućnostima žrtve i okolnostima izvršenja dela. (Važno je, me-

đutim, napomenuti da ovo ublažavanje kriterijuma nije univerzalno prihvaćeno od strane nacionalnih sudova.) Određujući otpor na ovaj način, pravna teorija i praksa, iako ublažavaju očekivanja postavljena pred žrtvu, slabiji intenzitet i izostanak otpora tumače kao racionalnu i proračunatu odluku žrtve, opravdanu u slučaju postojanja određenih faktora. Na ovaj način, ne samo da pokazuju nerazumevanje prirode i uzroka pasivnog držanja žrtava, već dovode u nejednak položaj žrtve istog krivičnog dela u zavisnosti od tipa njihove reakcije na nadražaj.

Savremena biološka i psihološka istraživanja daju značajan doprinos razumevanju ljudskih reakcija na opasnost ili napad. Ranije nazivana zaleđenošću, tonička nepokretnost, nevoljni pasivni odgovor na opasnost, postala je predmet interesovanja naučnika iz oblasti psihologije i biologije poslednjih decenija. Istraživanja pokazuju da se kod ljudi ova vrsta reakcije najčešće ispoljava prilikom silovanja, najverovatnije zbog pretpostavljene sličnosti seksualnih napada i susreta sa predatorom.

Nova saznanja o toničkoj nepokretnosti ukazuju na učestalost pasivnog držanja žrtava krivičnog dela silovanja, dovodeći u pitanje opravdanost zahteva za pružanjem otpora od strane žrtava. Nažalost, pravna teorija i praksa još uvek ne prepoznaju značaj novih saznanja o ovom fenomenu za predmete silovanja, iako ista značajno doprinose poimanju krivičnog dela silovanja kao nasilnog delikta i objašnjavaju pasivno držanje velikog broja žrtava. S obzirom na to da je ispoljavanje toničke nepokretnosti automatska reakcija van volje i kontrole žrtve, njeno prihvatanje kao normalne i učestale reakcije pri susretu sa opasnošću ili napadom, negira opravdanost zahteva za pružanjem otpora od strane žrtve. Iako se na prvi pogled čini da prihvatanje ovog fenomena kao objašnjenja za pasivno držanje žrtve isključuje postojanje otpora kao glavnog pokazatelja postojanja sile, biološka istraživanja pokazuju upravo suprotno. Kao jedan od stadijuma odbrambene kaskade, ispoljavanje toničke nepokretnosti nužno je uslovljeno postojanjem nadražaja u vidu napada ili opasnosti. Prihvatanjem ove činjenice, prepoznavanje pasivnog držanja žrtve kao toničke nepokretnosti od veštaka u sudskom postupku, indicija je postojanja prinude. Osim za situacije u kojima otpor žrtve u potpunosti izostaje, tonička nepokretnost kao sekundarna reakcija na nadražaj od izuzetnog je značaja za slučajeve prestanka pružanja otpora od strane žrtve u toku izvršenja dela, ukazujući na neadekvatnost poimanja odustanka od pružanja otpora kao naknadnog saglašavanja sa obljubom.

Razumevanje toničke nepokretnosti kao normalne i nevoljne biološke reakcije na opasnost, kojoj se žrtva ne može odupreti, može značajno izmeniti tok sudskih postupaka u pojedinačnim predmetima silovanja, ali i uticati na kažnja-

vanje za krivično delo silovanja i druge seksualne delikte; na ujednačavanje sudske prakse u smislu daljeg slabljenja očekivanja u vezi sa pružanjem otpora od strane žrtava; na češće uključivanje veštaka medicinske i psihološke struke u ove predmete i uvažavanja toničke nepokretnosti kao indicije postojanja prinude u slučajevima kada je otpor žrtve izostao.

Reference

- Babić, M., Marković, I. (2018) *Krivično pravo – Posebni dio*. Banja Luka: Pravni fakultet Banja Luka.
- Bados, A., Toribio, L., Garcia-Grau, E. (2008) 'Traumatic Events and Tonic Immobility'. *The Spanish Journal of Psychology*, 11(2), 516-521.
<https://doi.org/10.1017/S1138741600004510>
- Bovin, M. J. *et al.* (2014) 'Does Guilt Mediate the Association Between Tonic Immobility and Posttraumatic Stress Disorder Symptoms in Female Trauma Survivors?' *Journal of Traumatic Stress*, 27(6), 721-724. <https://doi.org/10.1002/jts.21963>
- Cannon, W. B. (1915) *Bodily Changes in Pain, Hunger Fear and Rage (an Account of Recent Researches Into the Function of Emotional Excitement)*. New York, London: D. Appleton and Company.
- Darwin, C. (1898) *The Expression of the Emotions in Man and Animals With Photographic and Other Illustrations*. New York: D. Appleton and Company.
- De Heer, B. A., and Jones, L. C. (2017) 'Investigating the Self-Protective Potential of Immobility in Victims of Rape'. *Violence and victims*, 32(2), 210-229. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-15-00099>
- De la Torre Laso, J. (2023) 'The Reality of Tonic Immobility in Victims of Sexual Violence: „I was Paralyzed, I Couldn't Move“'. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(2). <https://doi.org/10.1177/15248380231191232>
- Friedman TeBockhorst, S., O'Halloran, M. S., and Nylene, B. N. (2015) 'Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy'. *American Psychological Association*, 7(2), 171-178. <http://dx.doi.org/10.1037/a0037953>
- Fusé, T. *et al.* (2007) 'Factor Structure of the Tonic Immobility Scale in Female Sexual Assault Survivors: An Exploratory and Confirmatory Factor Analysis'. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(3), 265-283.
<https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.05.004>
- Galliano, G. *et al.* (1993) 'Victim Reactions During Rape/Sexual Assault: A Preliminary Study of the Immobility Response and its Correlates'. *Journal of Interpersonal Violence*, 8(1), 109-114. <https://doi.org/10.1177/088626093008001008>
- Gbahabo, D. D., Duma, S. E. (2021) "I Just Became Like a Log of Wood... I Was Paralyzed all Over My Body": Women's Lived Experiences of Tonic Immobility Following Rape'. *Heliyon* 7, 7(7), e07471.
<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07471>

- Gray, J. A. (1987) *The Psychology of Fear and Stress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidt, J. M, Marx, B.P. and Forsyth, J.P. (2005) 'Tonic Immobility and Childhood Sexual Abuse: a Preliminary Report Evaluating the Sequela of Rape-Induced Paralysis'. *Behaviour Research and Therapy Journal*, 43(9), 1157-71.
<https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.08.005>
- Kozłowska, K. et al. (2015) 'Fear and the Defense Cascade: Clinical Implications and Management'. *Harvard Review of Psychiatry*, 23(4) 263-287.
<https://doi.org/10.1097/HRP.0000000000000065>
- Lazarević, Lj. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd: Izdavačko-štamarsko preduzeće „Savremena administracija”.
- Maier, S. F., Seligman, M. E. P. (1976) 'Learned Helplessness: Theory and Evidence'. *Journal of Experimental Psychology: General*, 105(1), 3-46.
<https://doi.org/10.1037//0096-3445.105.1.3>
- Marx, B. P. et al. (2008) 'Tonic Immobility as an Evolved Predator Defense: Implications for Sexual Assault Survivors'. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 15(1), 74–90. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.2008.00112.x>
- Möller, A., Söndergaard, H. S., and Helström, L. (2017) 'Tonic Immobility During Sexual Assault – a Common Reaction Predicting Post-Traumatic Stress Disorder and Severe Depression'. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 96(8), 932-938. <https://doi.org/10.1111/aogs.13174>
- Mrvić Petrović, N. (2016) *Krivično pravo: posebni deo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ostermann, J. C., and Watson, S. J. (2024) 'Perceptions of the Freezing Response of Male and Female Rape Victims, and an Examination of the Moderating Role of Rape Myth Beliefs'. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 14(4), 374-390. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2023.100645>
- Rivers, W. H. R. (1920) *A Contribution To A Biological Theory Of The Psycho-Neuroses*. Toronto: Christopher D. Green York University.
- Stojanović, Z. (2016) 'Silovanje bez prinude - Usaglašavanje KZ Srbije sa članom 36 Istanbulske konvencije'. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 21(1), 1-23.
<https://doi.org/10.5937/NBP1601001S>
- Stojanović, Z. (2007) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Schiewe, M.(2019) 'Tonic Immobility: The Fear-Freeze Response as a Forgotten Factor in Sexual Assault Laws'. *DePaul J. Women, Gender & L*, 8(1), 2.
<https://via.library.depaul.edu/jwgl/vol8/iss1/2>

Pravni propisi

Krivični zakonik Republike Srbije (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

Sudska praksa

Presuda Okružnog suda u Nišu K. 117/70

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 690/99

Presuda Višeg suda u Nišu K. 113/16

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. I 880/2005

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. I 705/07

Presuda Vrhovnog kasacionog suda Kž. 116/2014

Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 350/2010

Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. I 469/12

Presuda Višeg suda u Beogradu K. 713/11

Presuda Apelacionog suda u Nišu Kž. 2202/10

Presuda Višeg suda u Nišu K. 76/20

Presuda Vrhovnog suda Kzz. 471/2022

Presuda Evropskog suda za ljudska prava M. C. protiv Bugarske (Predstavka br. 39272/98), od 4. decembra 2003.

The Significance of Tonic Immobility in the Criminal Offense of Rape

Sofija Stojanović^a

The article examines the significance attributed to the victim's resistance in rape cases within criminal law theory and practice, and the justification for insisting on resistance as the sole or primary evidence of coercion. Jurisprudence and legal theory of the 20th century insisted on the necessity of showing resistance in cases of rape, equating the existence of resistance with the existence of coercion. This requirement is based on the widespread belief that a victim, when confronted with physical or sexual assault, will attempt to avoid or resist the attack. At the beginning of the 21st century, jurisprudence and theory have weakened the criterion the victim's resistance must satisfy in order to be considered opposition to the sexual act. However, resistance of weaker intensity or absence of resistance is conditioned by the existence of subjective and objective factors that excuse the assumed rational decision of a victim to refrain from showing resistance or to show resistance of weaker intensity. Numerous biological and psychological studies show that, in situations of danger or assault, humans, like other animals, may respond actively – by fleeing or resisting – or passively – through tonic immobility. Among humans, tonic immobility most commonly occurs in rape victims. Research indicates that passive response is not an exception to the pattern of resistance in rape cases but rather a frequent form of reaction. This article discusses the implications of findings on tonic immobility for the interpretation of rape as a criminal offense, particularly regarding the justification of insisting on showing active resistance by a rape victim, and considering the resistance cessation as subsequent consent and that passive reaction of a victim may be interpreted as an indication of coercion.

KEYWORDS: tonic immobility, rape, resistance, defence cascade

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Doctoral student at the Faculty of Law, University of Niš. E-mail: sofijaostojanovic@gmail.com